

В. І. Подшивалкіна

д-р соціол. наук, проф., завідувачка
кафедри загальної та соціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

У статті розглянуто проблеми відображення регіональних особливостей ідентифікаційних процесів у сучасному соціологічному дискурсі.

Ключові слова: ідентифікація, особистість, індивідуальність, регіональні особливості, соціальні та політичні технології.

Ідентифікація виступає як один з механізмів соціалізаційного процесу, особливістю якого є усвідомлюваний вибір індивідом об'єкту для ідентифікації. Трансформаційні зміни в українському суспільстві породжують пошуки нової ідентичності. Події останніх років свідчать про існування багатовекторних факторів, що ускладнюють саме пошуки нових об'єктів для ідентифікації та методологічні проблеми їхнього вивчення.

Розглянемо деякі з них. По-перше, гострі дискусії у суспільстві щодо історії країни, переосмислення історичних подій не тільки радянського періоду, але й багатьох історичних подій у минулому, свідчать про те, що вибір саме історичних об'єктів для ідентифікації — це один з векторів значних регіональних розбіжностей, що з роками тільки загострюється.

Звісно, що минуле живе у сучасності через досвід різних свідків та у колективній пам'яті поколінь, наприклад, про голодомор, світові та інші війни (афганська, чеченська), радянські будівництва промислових гігантів і т. п. І це не тільки недавнє минуле, але й досвід попередніх поколінь, що знайшов відображення в історії країни взагалі та у сімейних історіях.

Неповна історична визначеність суспільства є результатом використання різних інформаційних стратегій та технологій будь-якої влади або учасників подій. Тобто доступ до деяких документів може бути закритим на десятиріччя з міркувань безпеки, репутації та іншого. Відкриття нових історичних фактів — це реальний процес, що супроводжується постійним переосмисленням минулого і може приводити, наприклад, до соціальної реабілітації не тільки людей, але й народів, як це відбувалося з кримськими татарами. І ці історичні події знаходять свої відображення у новітніх проблемах сучасного Криму. Суспільство при будь-якій владі буде володіти обмеженою інформацією, і тільки нові покоління зможуть дізнатися про те, що було приховано від попередніх поколінь.

Інтерес у суспільстві до переосмислення недавнього або далекого минулого — це необхідна умова для побудови майбутнього. Гострі громадські дискусії щодо історії країни поза межами радянської достатньо ідеологізованої історіографії поки ще базуються тільки на результатах дослід-

жень істориків, які активно звертаються до висвітлення різних сторінок історії, та їхній аналіз скрізь сучасні проблеми. Разом з тим й соціологи починають звертатися до деяких історичних подій, свідки яких є членами сучасного суспільства, включені у різні соціальні процеси, наприклад до вивчення феномену коллабораціонізму в часи Другої світової війни [3].

По-друге, ідентифікаційні процеси покликані забезпечувати людині реалізацію планів у майбутньому. З позицій соціального конструктивізму особливе значення набувають прогнози дослідження. Саме невизначеність майбутнього загострює протиріччя між регіонами, оскільки розбіжності між партіями стосуються уявлень щодо майбутнього країни. Ідентифікаційні процеси не можливе осмислити, а тим більш впливати на них, якщо не мати на увазі, відкіля та куди ми йдемо. Тобто нечітка визначеність майбутнього у багатьох програмах політичних партій породжує, на наш погляд, значні коливання у політичних поглядах населення та підтримці населенням сучасних політичних сил.

Саме відсутність прогнозних досліджень породжує ситуацію, коли соціологічних досліджень стає більше, але й поки замовники знайдуть шляхи їхнього використання, соціальна ситуація змінюється, і потрібні нові дослідження. Соціальні та політичні технології спрямовані на досягнення нового майбутнього стану соціального середовища, тому прогнозні складові соціологічних досліджень — це запорука і базис для подальшого конструктивного впливу соціології на сучасне суспільство.

По-третє, початок ХХІ століття характеризується появою нових за своєю якістю викликів та тенденцій розвитку як результат накопичення багатовекторних кількісних змін, що пов'язані з активністю влади, соціальних рухів, активністю окремих суб'єктів на протязі останнього півстоліття.

Наприклад, зміни у статевій та віковій структурі суспільства. Після Другої світової війни, що загубила багато активного чоловічого населення, а також як результат технічного прогресу, зусиль щодо поліпшення умов праці, активності жіночого руху значно зросла жіноча зайнятість у різних сферах виробництва та послуг. Це привело, наприклад, до того, що виросло вже не одне покоління людей, в соціалізації яких був обмежений вплив родини, та навпаки, зріс вплив професіоналів: вчителів та вихованців та використаних ними педагогічних технологій. Різноманіття та багатовекторність спеціалізованих впливів, у тому числі, породжує протиріччя між поколіннями щодо об'єктів ідентифікації.

Крім того, за рахунок новітніх медичних, оздоровчих технологій та розповсюдження технологій організації відпочинку та рекреації (заняття фізичною культурою, подорожив), психологічних технологій, незважаючи на зниження показників середньої тривалості життя, в Україні значно зросла індивідуальна тривалість життя. Саме старші верстви населення своєю соціальною активністю у період виборчих кампаній часто сприяють вибору тих, хто навряд чи у подальшому можуть не стати об'єктом для ідентифікації інших поколінь, тому останні роки партіям-переможцям не вдається, отримавши владу, її удержати.

Особливо значення набуває нова індустріальна революція, що пов'язана з так званими нанотехнологіями, які приводять до змін у розподілі праці у цілих регіонах та загострює проблему розвитку міст та селищ, поява котрих була пов'язана з попередніми технічними революціями. Тому формуванню само територіальної або регіональної ідентичності не сприяють переміщення населення задля пошуків роботи в межах країни або за кордоном.

Цей перелік можна продовжувати за кожної з предметних областей різних галузей соціології. В умовах громадського суспільства, для якого характерною рисою є збільшення суб'єктів соціальних інновацій, саме когерентність дій соціальних агентів стає одним з факторів, що ускладнює процеси пошуку об'єктів для ідентифікації.

Четверте. Ідентифікація це механізм становлення особистості, але й в умовах формування громадського суспільства, на наш погляд, використання тільки цього поняття недостатньо для розуміння новітніх соціальних явищ. Для розуміння такого явища, як громадське суспільство, що має одночасно ознаки природного процесу розвитку суспільства та штучного інженерного впливу або впливу спеціалізованих соціальних програм зі значних бюджетом, наприклад "Громадська ініціатива" і т. п., більш адекватним стає використання поняття "індивідуальність".

Ми погоджуємося з П. П. Горностаєм, що вивчення індивідуальності — це повернення до людини, розгляд його не як "гвинтика" суспільної системи, а як суб'єкта не тільки діяльності, але й власної долі [2]. Якщо мова йде про особистість, то відомо, що вона формується під впливом суспільства та шляхом інтеріоризації або внутрішнього засвоювання зовнішніх соціальних норм та правил. Тобто особистість формується соціальними інститутами, такими як інститут сім'ї, інститут освіти та т. п. Але й якщо мова йде про індивідуальність, то це вже процес екстеріоризації або впливу людини на суспільство. Тобто людина відстоює свою індивідуальність. Якщо мова йде про громадянське суспільство, то це вже суспільство індивідуальностей, які готові до проявів ініціативи, до реалізації власних проектів.

Тому гостро встає питання про коректне використання у соціологічних дослідженнях таких понять, як індивід, особистість, суб'єкт діяльності та індивідуальність, тому що сучасні соціальні, зокрема політичні технології звертаються на кожний з цих рівнів. Прикладом можуть бути передвиборчі технології при виборі мера міста Києва, що були спрямовані на індивідні запити окремих верств населення.

П'яте. Відомо, що організаційні феномени були предметом та об'єктом дослідження різних наук. Саме на протязі XX століття активно досліджувалися, теоретично осмислювалися організаційні феномени та активно використовувалися в політиці, виробництві, освіті, охороні здоров'я та інших сферах.

Разом з тим початок XXI століття характеризується появою нових організаційних форм, що відрізняються за роллю людини в цих організаціях, цільовими настановами, видами влади та іншими показника-

ми. Наприклад, О. Донченко та А. Овчаров запропонували новий метод діагностики процесів в організації [2]. Вони звертають увагу на те, що все різноманіття організацій можна описати за двома параметрами: інтегративність — диференційність та нормативність — креативність. За такими векторами вони виділили чотири типи організацій: ієрархічну, конкуруючу, консолідуючу індивідуалістську. Ці організації мають як зовнішні, так і внутрішні розбіжності.

Домінування в регіонах різних за традиціями організаційних форм приводить до формування специфічного менталітету, зразків поведінки, об'єктів для ідентифікації. Протистояння політичних сил, що представляють різні регіони, можна пояснити особливостями тих організацій, що домінують в цих регіонах. Наприклад, багато видів промисловості на ієрархічних типах організації, для яких характерна висока нормативність виробничої діяльності та інтеграція діяльностей окремих людей та підрозділів, високий рівень ідентифікації зі своєю організацією. Якщо в регіоні домінують такі типи організацій, то й поведінка людей у період передвиборчої кампанії буде відповідною за своїми цінностями, риторикою та іншими показниками.

Шосте. Соціологічний дискурс взагалі існує на рівні гносеології або рефлексії можливостей пізнання соціальної реальності, на рівні епістемології або рефлексії специфіки пізнання саме соціальної реальності, на рівні онтології або на рівні існування соціальних феноменів, на праксеологічному рівні або на рівні соціального конструювання та соціоінженерної діяльності.

Кожна людина може займати різні позиції щодо соціальних подій: вона може бути автором, спонсором, користувачем, виконавцем або не мати ніякого відношення до цих подій. Тому знання цих людей не можуть не відрізнятися один від одного. Крім того, всі учасники соціальних подій мають свої цілі та завдання, крім тих, які вони декларують для суспільства. Наприклад, благодійність в деяких випадках більш економічно вигідна, ніж просто зароблені гроші, хоча риторика цієї діяльності може бути вельми далека від реальних мотивів спонсорів. Кожна з цих позицій може більш впливати на думку респондента, ніж його вік або стать.

Таким чином, питання порівняльних досліджень у регіональному вимірі в українській соціології пов'язані з вирішенням багатьох соціальних проблем. Ідеї єдиної державної політики, пошуки національної ідеї, інших ідей, що повинні об'єднувати країну, формуються без огляду на специфіку регіонів країни. Крім того, соціологія теж в умовах глобалізації не дає відповіді про призначення різноманіття соціального життя, традицій для виживання суспільства загалом. Історія тоталітаризму в Європі ХХ століття свідчить про те, що, незважаючи на існування загальносвітових процесів, своєрідне, унікальне залишається цінністю життєдіяльності людини. Існування розвинутої країни передбачає, перш за все, не нав'язування суспільних практик одного регіону іншим, а пошук діалогу та толерантність до інших регіональних практик.

Особливістю сучасного етапу розвитку українського суспільства є те, що становлення національної еліти проходить дуже складний етап свого

розвитку — етап конкуренції місцевих еліт, що виходять на національний рівень. Столиця стає ареною самопрезентацій регіональних еліт, причому прагнення показати переваги власних позицій не пов'язані з пошуком консолідуючих тез, що практично провокує збільшення регіональної своєрідності й приводить до гострих дискусій про зберігання цілісності суспільства й навіть держави. Відсутність механізмів оновлення національної еліти за рахунок регіональних висуванців призводить до того, що приходячи до влади, політики формують своє оточення зі своїх регіонів, мало піклуючись про представництво інших регіонів, та починають нав'язувати свої уяви про життя та об'єкти для ідентифікації іншим.

Крім того, існують гострі методологічні проблеми щодо можливостей порівняльних досліджень між регіонами. Звісно, що особливе значення для організації класичного соціологічного дослідження має вибірка опитуваних. Класична методологія виходить з принципової тотожності респондентів за основними демографічними ознаками, які звичайно контролюються: статтю, віком, професією та іншими. При цьому людина розглядається як окремий елемент системи, якій існує сам по собі.

Постнекласична методологія звертає увагу на унікальність та неповторність кожної людини та регіону, в якому вона живе. Переміщення населення, навчання в однакових закладах роблять враження, нібито сучасні єдині технології навчання та організації життя в межах однієї країни формують у соціалізаційному плані людей, які мають схожі погляди на життя. Але й різні прикордонні контексти, різний вплив релігійних громад, різний рівень взаємозв'язків, зокрема сусідів або професійних груп, роблять різні контексти смислу існування людини, формують різні тезауруси, що відображається у тому, що однакові питання по-різному трактуються жителями сходу та заходу країни.

Крім того, реальність існування регіонів є результатом не тільки історичних, але й сучасних подій як влади, так й громади. На сьогодні саме бракує робіт, що підкреслюють не тільки тотожність регіонів, але й їхню специфіку. Частіше при формуванні анкет порівняльних досліджень не враховуються особливості розбіжностей місцевих ментальностей.

Будь-яка стандартизація питань в умовах існування областей, що за своїми розмірами можуть бути зіставлені деяким європейським країнам, у яких формується свій менталітет, свої еліти, де домінують певні типи організацій, які характеризуються жорсткими вимогами до людей і впливають на формування в них певних якостей і зразків поведінки, базується на ілюзії однозначного розуміння пропонованих питань в різних регіонах.

Крім того, ми звертаємося в кожному з наших досліджень до однієї з соціальних ролей наших респондентів, наприклад, до ролі пересічного громадянина, або жителя міста чи села, або професіонала, або члена родини, або інших ролей, які кожна на своєму рівні задає свої об'єкти задля ідентифікації та референції. Тобто результати досліджень мають значення, якщо інтерпретуються з урахуванням саме специфіки соціальної ролі, з якою респондентові пропонується аналізувати свою діяльність, соціальну реальність або свої відношення до них. Контекст проведення досліджен-

ня взагалі та контекст, у якому сформульовані питання, впливають на відповіді респондентів. Це означає, що, наприклад, робити порівняльний аналіз за результатами різних дослідників, що проводилися в різних контекстах, некоректно, тому що різні типи вибірок відображають різні домінуючі соціальні ролі респондентів.

З одного боку, існує потреба у порівняльному аналізі тих процесів, що відбуваються у суспільстві, оскільки сучасні проблеми регіону яскравіше проявляються у безпосередньо в порівнянні з іншими. З другого боку, значні розбіжності у засобах організації життя породжують різні смисли та їхню інтерпретацію у кожному регіоні.

Література

1. Горноста́й П. П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема // Проблемы саморазвития личности: методология и практика: Сб. науч. трудов. — Депонировано в ИНИОН АН СССР № 42525 от 27.07.1990 г. — С. 126–138.
2. Донченко О., Овчаров А. Ще один метод підвищення ефективності організації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 4–5. — С. 146–159.
3. Крыжний С. Повседневность первых месяцев (осень 1941 — весна 1942 годов) оккупации Харькова в устных свидетельствах и биографических документах (в контексте социологического изучения явления гражданского коллаборационизма // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 2. — С. 118–140.

В. И. Подшивалкина

д-р социол. наук, проф., заведующая

кафедрой общей и социальной психологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Резюме

В статье рассмотрены проблемы изучения региональных особенностей идентификационных процессов в современном социологическом дискурсе.

Ключевые слова: идентификация, личность, индивидуальность, региональные особенности, социальные и политические технологии.

V. I. Podshyvalkina

doctor of sociol. sciences, prof.,

Head of Department of General and Social Psychology

Odessa I. Mechnikov National University

**METHODOLOGICAL PROBLEMS OF IDENTIFICATION PROCESSES
RESEARCHES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY**

Summary

The article is about researches' problems of regional features of identification processes in modern Ukrainian discourse.

Key words: identification, personality, individuality, regional features, social and political technologies.